

**ЕДИН ФРАГМЕНТ ОТ ПРОЦЕСА НА ПРЕКОНФИГУРИРАНЕ
НА ДУБЛЕТНОСТТА В БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК
(ВЪРХУ СЪЩЕСТВИТЕЛНИТЕ *ПОЖЕРТВОВАНИЕ* И *ПОЖЕРТВУВАНИЕ*;
САМОПОЖЕРТВОВАНИЕ; *СЕБЕПОЖЕРТВОВАНИЕ*)**

ЖАНЕТА ЗЛАТЕВА, ТАТЯНА АЛЕКСАНДРОВА
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
zhaneta.zlateva@abv.bg; t_alexandrova_@mail.bg

В статията се разглежда динамиката на кодификацията на една малка група съществителни имена на *-ование* и *-увание* в българския книжовен език. Анализират се причините за запазване, снемане и преконфигуриране на дублетността при представянето им в най-новите правописни речници. Изследват се факторите за установяване на техния нормативен статус, които са свързани както с диахронни процеси в езика, така и със съвременни езикови тенденции и кодификаторски решения в други пунктове от езиковата система.

Ключови думи: български книжовен език, кодификация, дублетност, отглаголни съществителни, съществителни на *-ование* и *-увание*

**A FRAGMENT OF THE PROCESS OF RECONFIGURATION OF DOUBLETS
IN THE STANDARD BULGARIAN LANGUAGE
(BASED ON THE NOUNS *POZHERTVOVANIE* AND *POZHERTVUVANIE*;
SAMOPZHERTVOVANIE; *SEBEPOZHERTVOVANIE*)**

ZHANETA ZLATEVA, TATYANA ALEKSANDROVA
INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
zhaneta.zlateva@abv.bg; t_alexandrova_@mail.bg

The paper discusses the dynamics of the codification of a small group verbal nouns formed with the suffixes *-ovanie* and *-uvanie* in Bulgarian standard language. The reasons for keeping, eliminating or reconfiguration of these doublets in the newest orthography dictionaries have been analyzed. The paper examines the factors that determine their normative status, associated with diachronic processes in language and with modern language tendencies and codification decisions in other items of the language system as well.

Keywords: Bulgarian standard language, codification, doublets, verbal nouns, nouns formed with suffixes *-ovanie* and *-uvanie*

Увод

Съществителните на *-ование* и *-увание* съставят малка част от групата съществителни имена на *-ние* и определено представляват нормативен проблем както по отношение на правописа (с *-о-* или с *-у-*), така и във връзка с динамиката на дублетността. А при наличие на дублетност между двете форми (напр. *повествование* и *повествувание*) авторите на тълковните речници (според концепцията си) са изправени пред необходимостта да определят и стиловите характеристики на двата дублета.

В настоящото изследване ще се спрем на кодификацията на съществителни на *-ование* и *-увание* в съвременния български книжовен език с акцент върху съществителните *пожертвование* (и *пожертвувание*), *самопожертвование* и *себепожертвование*. За да изясним подхода при кодификацията и факторите за поддържане, снемане или преконфигуриране на дублетността при онези от тях, при които тя е налице, тази малка по обем група ще бъде разгледана в рамката на по-големия клас – съществителните на *-ние*. За целите на анализа: 1) ще засегнем въпроса за тяхната семантична диференциация спрямо отглаголните съществителни на *-не*; 2) ще разгледаме връзката на сегашния им нормативен статус с протеклата в диахронен план дистрибуция на глаголните суфикси *-ова-* и *-ува-* и динамиката на кодификацията на глаголи с тези суфикси. Ще се опитаме да отговорим на въпроса защо се стига до закрепване в системата на книжовния език на варианти с по-старинна морфемна структура на *-ование*.

Кратка характеристика на отглаголните съществителни на *-ние* в исторически план

Съществителните с наставки *-ние* и *-не* участват в исторически разгърнал се процес, при който по-новите съществителни на *-не* поемат функциите на старобългарски съществителни на *-ние*, а тези на *-ние* претърпяват семантичен развой, довел до разпад на групата и оформяне на разнообразни по семантика подгрупи (вж. Георгиева/Georgieva 1976: 445). Двата типа отглаголни съществителни съществено се различават. Суфиксът *-н(е)*, прибавен към глаголна основа, е маркер за формална деривация, която не е съпроводена от семантична деривация.¹ В отглаголните съществителни на *-не* е кодирана промяна на синтактичната функция на езиковата единица – преминаване от класа на глаголите в класа на съществителните имена. Дериватите на *-не* са с променена синтактика на глаголната основа, отправяйки я към класовете лексеми, които образуват синтактични конструкции с опора съществително име (вж. Мелчук/Melchuk 2013: 140). Чрез наставка *-н(е)* системно се образуват съществителни имена на практика от почти всички глаголи от несвършен вид.

Отглаголните съществителни на *-ние* вървят по друг път на развитие: в исторически план те претърпяват семантична деривация – губят събитийната референция и развиват абстрактни или конкретни значения, различни

от процесното значение на произвеждащата глаголна основа (за семантичната деривация, която не е придружена от формална деривация, вж. Малджиева/Maldzhieva 2017: 195). Със своите нови значения те намират ново място в системата на българския език. Това става след известен период на паралелна употреба без смислово разграничение спрямо тези на *-не* през Възраждането, след което постепенно започват да функционират като самостоятелна група, със свои граматично-семантични особености (вж. ИНКЕ/INKE 1989: 426–432).

Съществителните на *-ние*, респективно тези на *-ование* и *-увание*, днес не се образуват регулярно от глаголи. Без да е точно установено кога е отслабнал този словообразователен процес, ще отбележим, че те представляват затворен клас в съвременния български език; малко по обем лексикално множество, което не се обогатява с нови елементи, и притежават характеристиките на своеобразни езикови реликти. Словообразователният модел *глаголна основа + -ние* е с нулева продуктивност в съвременния български език. Доказателство за това е фактът, че в двата речника на новите думи в българския език (РНД/RND 2001 и РНД/RND 2010), които обхващат лексиката от края на 20. и началото на 21. век, няма включени нови имена със суфикс *-ни(е)*, образувани от новата глаголна лексика, навлязла през този период. Тази непродуктивност е показателна на фона на факта, че от всичките 298 глагола, включени в двата речника, има отглаголни съществителни на *-не*. Същевременно обаче има немалко нови съществителни, които са образувани от радикасоиди (съкратени основи) и вече съществуващи в езика съществителни на *-ние*: *биоенерголечение, екодвижение, киберпрестъпление* и др. (вж. Костова/Kostova 2013: 94–95, 97). Явлението наподобява установен по-рано модел, при който първата съставка на сложната дума е съществително, а втората – съществително на *-ние*: *вероизповедание, телосложение* и др. Днес сме свидетели на възпроизвеждане на този модел: въпреки че съществителните на *-ние* вече не следват исторически утвърдени словообразователни модели, те се превръщат в мотивационна основа за друг словообразователен процес – образуване на композитуми, което е доказателство за тяхната жизненост и за настъпилите семантични промени.

Особеното при номинализиращите наставки *-ние* и *-не* е, че възхождат към фонетични варианти на един и същ суфикс в старобългарски: *-ни(ѣ)* и *-нѣ(ѣ)*, но са възприети в новобългарския по различни пътища, с което се обяснява различната им функционална характеристика: суфиксът *-не* „представя живата народна реч в книжовния ни език“, а съществителните на *-ние* се възприемат с цел да се наложат като „книжовна разновидност на съществуващия /.../ модел народни думи на *-не*“ (Георгиева/Georgieva 1976: 441).

Несистемността на съществителните на *-ние* се обяснява от някои езиковеди с битието им на лексикални заемки във връзка с необходимост-

та от попълване на речниковия състав с абстрактна лексика, на каквато народният език е беден (Георгиева/Georgieva 1976: 448). Популярна е тезата, че девербативите на *-ние* се актуализират в новобългарския книжовен език под влияние на черковнославянски, а голяма част от тях са лексикални заемки (Георгиева/Georgieva 1976: 441). Подобна теза леко не отчита ролята на родната ни езикова традиция и не е в състояние да обясни някои по-късни процеси. Впрочем влиянието на черковнославянския, а през Възраждането и на руския език върху българския трябва да се разглежда в контекста на доста по-ранното влияние на българския език върху руския книжовен език – включително и по отношение на разглежданата тук лексика. Още Ал. Теодоров-Балан отбелязва, че съкратеният облик *-е*, *-е* е народен, а пълният *-ие* е книжовен от предание (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 134). Тезата за решаващото влияние на руския върху изграждащия се новобългарски книжовен език по отношение на този лексикален пласт подлежи на преразглеждане, което е очевидно, ако в анализа се включат исторически данни. Обективно погледнато, става дума за сложно преплитане на вътрешноезикови и външноезикови фактори (към които спада и лексикалното заемане).

Съществителните на *-ние* са наследени по писмен път от класическия старобългарски през т.нар. книжовен език на народна основа (езика на новобългарските дамаскини от XVII–XVIII век), където започва промяната на дистрибуцията на девербативите на *-не* и *-ние*. Изследователите отбелязват, че в Тихонравовския дамаскин (XVII в.) се откриват много съществителни на *-ние*, включително и на *-ование/-увание*, което е резултат от рецепцията на старинни езикови модели от архаичните дамаскини (преводи от гръцки) (Градинарова/Gradinarova 1999: 16). В старобългарския език това е основна група лексика, но с актуализирането на отглаголните съществителни на *-не* като ресурс за изграждане на книжовния език на по-късен етап, след известен период на вариантност и конкуренция при изразяването на процесно значение, девербативите на *-ние* започват да развиват предметни значения.

В резултат на това част от съществителните на *-ние* са изоставени в новобългарските дамаскини, тъй като вероятно вече са се осъзнавали като архаични (Градинарова/Gradinarova 1999: 17). Оценката за архаичност се отнася само до периода, когато двата типа съществителни се конкурират като форми с едно и също значение. След като вече е настъпила семантичната диференциация, по-голямата част от девербативите на *-ние* заемат своето място в системата на книжовния език, а други отпадат и тяхното място се заема от съществителни на *-не*.

Съществителните на *-ование/-увание* оформят един от най-старинните пластове лексика в съвременния ни книжовен език, която се влива от старобългарския по писмен път. Днес те са своеобразни „отломки“ от една добре развита система за номинализация в старобългарски. Ето защо при

тяхната кодификация влияят фактори както от синхронно, така и от диахронно естество.

Върху съвременната форма на съществителните на *-ование* и *-увание* влияние оказва реализиралото се в исторически план смесване на наставките *-ова-* и *-ува-*, свързано с процесите на отпадане на старобългарския инфинитив и преструктуриране на основите на глаголното формообразуване. В съществителните на *-ование* е кодирана старата инфинитивна основа, съдържаща суфикса *-ова-*, а в тези на *-увание* е вграден суфикс *-ува-*, получен от контаминацията между старата инфинитивна и старата презентна основа. В това отношение българският се различава от други славянски езици, които пазят инфинитива (срв. рус. *существовать*, *существою*; чеш. *existovat*, *existuju*). Процесът е описан от Л. Андрейчин като унифициране на двата суфикса, принадлежащи на тези две глаголни основи в старобългарски, довело до утвърждаването на суфикс *-ува* в новобългарски: *срам-ува-м се*, *куп-ува-м*, *слуг-ува-м* и др. (Андрейчин/Andreychin 1971: 154).

На по-късен етап утвърденият вече суфикс *-ува-* започва да се конкурира с *-ова-* в лексика от черковнославянски и руски, но същевременно се идентифицира и като старобългарски. Конкуренцията се проявява особено отчетливо през Възраждането, когато паралелно протичат процеси както на черковнославянско влияние и заемане на руска лексика, така и на опознаване на старобългарския и разграничаването му от черковнославянския във връзка с осмислянето на старобългарския като свещена старина – символния капитал на формиращата се българска нация. Склонни сме да поддържаме хипотезата, че по-старинният модел на *-ование* и основният състав на разглежданата лексикална група са установени още преди периода на черковнославянско и руското влияние. Затова съставът на тази група (не повече от 20 съществителни), прелял се в съвременния книжовен език, остава слабо засегнат от външни влияния през Възраждането, когато навлизат много други глаголи и отглаголни съществителни със суфикс *-ова-*. Във възрожденската книжнина е засвидетелстван доста голям обем съществителни на *-ование*: *бедствование*, *мъдрование*, *умствование*, *ходатайствование*, *чарование*, *чувствование* и мн. др. (примерите са от Градинарова/Gradinarova 1999), възприемани като еталон за книжовност. Впоследствие със завършването на процеса на функционална диференциация на двата суфикса *-ни(е)* и *-не* голяма част от лексиката на *-ование*, която е резултат от заемане, отпада от системата на българския книжовен език.

Съществителните на *-ование/-увание* днес

Данните от *Официалния правописен речник* (ОПР/OPR 2012), в който е представена съвременната книжовна норма, показват, че днес се употребяват само 20 на брой съществителни имена със завършек *-ование* и *-увание*: *дарование*, *наименование*, *негодование*, *образование*, *образование*, *основание*, *очарование*, *повествование* и *повествувание* (препор.), *пожерт-*

ование и пожертвование (препор.), преобразование, предзнаменование, разочарование, самообразование, самопожертвование, себепожертвование, съболезнование, съревнование, съществуване и съществуване (препор.), тълкование и тълкуване (препор.), упование. Сред тях има 4 двойки дублети, като при всички препоръчителна е формата с *-уване*. При една двойка се е стигнало до смислово разграничение: *образование* и *образуване*, довело до разпадане на дублетността. При по-голямата част от разглежданата група обаче – 13 лексеми – за единствено правилен е приет вариантът на *-ование*, като *самообразование*, *самопожертвование* и *себепожертвование* са сложни думи, образувани от други думи на *-ование*. Само при *негодувание* за единствено правилна е приета формата на *-уване*. Това означава, че моделът на *-ование* е доминиращ. При това той има самостоятелен път на развитие, което се доказва от факта, че за разлика от съществителните на *-не*, които възпроизвеждат всички промени в глаголната основа, например опростяването на имперфективизиращия суфикс *-ува-* извън ударение (*използвам – използвам – използване*), то при тези на *-ние* не е налице подобна корелация. При няколко съществителни на *-ование* мотивиращият глагол е с наставка *-ува(м)*, а не *-овам* (*дарование*, но *дарувам*, *наименование*, но *наименувам*, *преобразование*, но *преобразувам*). А на някои от тях като *предзнаменование*, *съболезнование* в съвременния език не съответстват в словообразователен план глаголи. Това е причината често да се разглеждат като резултат от лексикално заемане, но подобна теза не е убедителна на фона на това, че по-голямата част от тази лексика съхранява суфикс *-ова-* от старобългарските инфинитивни основи. Почти всички корени, от които са образувани днешните съществителни на *-ование*, се откриват и в лексеми от класическия старобългарски език, което доказва старобългарския им генезис и континуитет. Към това ще добавим и наличието на някои чисто български фонетични особености на разглежданата лексика: рефлекс *ъ* на голямата носовка и на големия ер; *щ*, *жд* от праслав. *tj* и *dj* и др.

Данните показват, че срещу глаголите на *-увам* с ударение стоят или дублети на *-уване* и *-ование* (*повествувам – повествование и повествование*; *съществувам – съществуване и съществувание*; *тълкувам – тълкование и тълкуване*), или съществителни само на *-ование* (*наименувам – наименование*; *преобразувам – преобразование*; *дарувам – дарование*). Само едно съществително от тази група е с форма на *-уване*, без дублет: *негодувам – негодувание*. И срещу глаголи на *-вам*, които са имали дублети на *-увам* без ударение, стоят или дублетни съществителни на *-уване* и *-ование* (*пожертвам – пожертвование и пожертвование*), или съществителни само на *-ование* (сложните съществителни *самопожертвование* и *себепожертвование*). А когато липсва съответният глагол, съществителните са само на *-ование* (*предзнаменование*, *съболезнование*, *спомоществование* – вече архаизъм). Т.е. формата на *-ование* е доминираща. Това е доказателство, че кодификацията следва една закономерна посока и случаите със *самопожертвование* и *себепожертвование*, при които има про-

мяна на нормативния статус в последните два правописни речника, се вписват в тази тенденция (виж по-долу).

Стилистична характеристика на съществителните на *-ование/-увание*

Всички съществителни на *-ование* и *-увание* спадат към традиционната книжовна лексика, наследена по писмен път и назоваваща абстрактни понятия от сферата на религията, историята, етиката, поради което имат богат потенциал да развиват маркирани значения „от по-висок, тържествено-риторичен или експресивно-емоционален стил“ (Георгиева/Georgieva 1976: 444). Поради това немалка част от тях днес се употребяват рядко, за което спомага и поемането на функциите на суфикса *-ние* от други номинализиращи суфикси (срв. *саможертва* вм. *самопожертвование*).

Определени представители на този словообразователен клас, като *ликование, сетование, целование, милование* и др., са основна лексика в библейски текстове и не се употребяват извън този регистър (срв.: *И дните на сетованието ти ще свършат...* (Исаия 60:20)²; *Време за сетование, време за ликование* (Еклесиаст 3:4).

В *Речника на българския език*, който включва лексикалното богатство от последните 150 години, някои от разглежданите лексеми са представени като стилистично неутрални, напр.: *упование, предзнаменование, негодование*. Други са стилистично маркирани с бележки „книжно“/„книжовно“, „остаряло“ или и двете: *дарование* (книж.), *наименование* (книж.), *пожертвование* (остар., книж.) и *пожертвувание* (книж.), *самопожертвование* (остар.), *съболезнование* (книж.), *същестование* (книж.), *благовестствование, преименование* (двете с бел. остар., книж.) (РБЕ/РВЕ, електронна версия: <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/>). Показателно е, че още в речници от 40-те години на миналия век, напр. *Етимологически и правописен речник* на Ст. Младенов (Младенов/Mladenov 1941), повечето от разглежданите лексикални единици са отбелязани като старинни, при това всички са със завършек *-ование*. Например цялото словообразователно гнездо на *пожертвувам* е с *-ува-*, а само *пожертвование* е с *-ова-* и е снабдено с бележка „старинно“. Като старинни и книжовни са отбелязани *съревнование, основание, наименование, тълкование, негодование*. Без стилистична бележка са *дарование, съболезнование, знаменование, очарование, преобразование*, и то при положение че са включени и лексикалните единици на *-не*.

Кодификация в академичните правописни речници

Фр. Данеш определя кодификацията като дейност, която осигурява ефективното функциониране на книжовния език според актуалните комуникативни потребности на общността (Daneš 1999 (1979): 277–278). Той формулира научните критерии при кодификацията: нормативност, адекватност към функцията и системност. Те се прилагат в йерархия в конкретните случаи, за да могат езиковите средства да получат обективна оценка

и в случай на конфликт между критериите да бъде взето адекватно решение (Daneš 1999 (1979): 285).

Един от инструментите на кодификацията е дублетността. Допускането на дублетни форми в книжовния език цели поддържането му в състояние на гъвкава стабилност и динамично равновесие, като се кодифицират онези езикови модели, които отразяват актуалното състояние на книжовната норма. Във връзка с изискването за гъвкава стабилност вариантите и дублетите подлежат на оценка в процеса на кодификацията, натоварена със задачата да уравнива противоположните тенденции в езиковата норма на синхронно ниво и да утвърждава формите, които добиват превес, за да може книжовният език да изпълнява пълноценно функциите си; да се подкрепят интелектуализацията, богатството и стилистичната диференциация на езиковите средства. Дублетността се отличава с динамичност и има преходен характер, тя се използва, когато е налице модификация на формата или продължаваща във времето коекзистенция на две различни форми, за да се даде възможност на по-перспективната да се утвърди в практиката. Това изискване към кодификацията, призвана да поддържа гъвкавата стабилност на книжовния език, Докулил нарича *перспективна дълбочина* (Dokulil 1997 (1951/52): 216). С инструмента на дублетността кодификацията си служи в случаите, когато възниква нормативен проблем, при който набор от фактори възпрепятстват вземането на еднозначно решение.

Кодификацията на отглаголни съществителни със завършек *-ование/-увание* се влияе както от чисто езикови фактори, така и такива, които са свързани със символните функции на книжовния език. Влияние оказват източниците на книжовния език, които са различни в различните периоди и зависят от възгледите на самите езиковеди, вземащи решения относно нормативния статус на езиковите явления, както и подходите при научното описание на съответното явление.

Върху нормативния статус на разглежданите съществителни оказват въздействие някои кодификаторски решения, свързани с глаголи с наставки *-ова-* и *-ува-*, чиято дистрибуция е резултат от преплитането на исторически фактори и междуезикови контакти и влияния. Още през Възраждането суфиксът *-ува-* се е използвал за адаптация на заетите от руски глаголи на *-оватъ*, но все пак някои се установяват с руската си наставка: *шлифовам, командировам* и др. (Андрейчин/Andreychin 1971: 154–155), което е предпоставка за конкуренция и вариантност. Тъй като имперфективизиращата наставка *-ува-* се осмисля като характерна за българския език, стремежът е вариантите с този суфикс да се утвърждават в нормативните справочници. За тази цел се използва и инструментът на дублетността, когато е налице конкуренция между два варианта. Така в ПРСБКЕ (ПРСБКЕ/PRSBKE 1983) е въведена дублетност при някои такива глаголи, когато ударението пада върху гласната *у/о* (срв. *валцовам* и *валцувам*). По този начин се сменя напрежението в определени пунктове от езиковата систе-

ма, породено от естествените промени в езика, от сложните взаимоотношения между синхрония и диахрония, между статика и динамика (вж. по този въпрос Лайънз/Lyons 1978: 54). А при наличие на дублетност се включва още един инструмент на кодификацията – отбелязване на препоръчителна форма. В НПР (2002) и в ОПР (2012), както и в справочни издания, напр. „101 въпроса за дублетите“ (вж. Чаралозова/Charalozova 1990: 100) се препоръчват формите със суфикс *-увам*, което също влияе върху езиковата практика.

Върху кодификацията на съществителните на *-ование* и *-увание* оказва влияние и въвеждането на дублетност в ПРСБКЕ при глаголите с наставка *-ува(м)* (без ударение върху гласната *у*) и *-ва(м)* (*чувствам* и *чувствувам*; *жертвам* и *жертвувам*; *пожертвам* и *пожертвувам*), както и при съществителни на *-ние* от такива глаголи: *пожертвование* и *пожертвувание*. В предходните правописни речници обаче (от 1945 до 1965 г.) последователно се поддържа формата на *-увам* при глаголите (*чувствувам*, *жертвувам*, *пожертвувам*) и формата на *-ование* при съществителните (доколкото последните въобще са включени в тях). За отбелязване е фактът, че опростяването на *-ува* към *-ва* започва доста по-рано – то е описано като тенденция в книжовния език още в Граматиката на Ст. Младенов и Ст. Попвасилев (Младенов, Попвасилев/Mladenov, Popvasilev 1939: 224–225), както и в Граматиката на Ал. Теодоров-Балан. Балан обаче дава отрицателна оценка на явлението, срв.: „не е оправдано книжевно скъсяване *действам*, *чувствам* и под.“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 254). Идентична е препоръката и на Л. Андрейчин: „Неударено *-у-* в наставките *-увам*, и *-ствувам* трябва винаги да се задържа“ (Андрейчин/Andreychin 1978 [1944]: 210).

На фона на негативните оценки на явлението до кодифициране на дублетни форми се стига доста късно – едва в правописния речник от 1983 г., което е напълно закономерно предвид консервативния характер на кодификацията в противовес с динамиката на книжовната норма. При конституирането на дублетност в този пункт е взет под внимание нормативният критерий – опростяването на наставката вече е разпространено в говорната практика и чрез дублетността се цели да се постигне ново ниво на относително равновесие в системата на книжовния език и нейното плавно преустройство. Така с инструмента на дублетността кодификацията успява ефективно да утвърди като правилни вече наложилите се в узуса съкратени форми на *-вам*, затова и поддържането ѝ в следващия правописен речник става ненужно. Ето защо в НПР (2002) дублетността *-ува/-ва-* се премахва, като отпадат формите на *-ува-* и се установяват само тези на *-ва-*: *чувствам*, *жертвам*, *пожертвам*, което се приема спокойно от езиковата общност.

Отстраняването на дублетността при този тип глаголи влияе върху употребата и кодификацията на съществителните на *-ование*/*-увание*. Това е доказателство, че тъй като системата на езика никога не се намира в

пълно равновесие, а по-скоро е устремена към такова, всяка една промяна в някой от нейните пунктове се отразява върху цялата система и води до следващи изменения (вж. Jakobson 1929; Daneš 1999).

Няколко са пътищата, по които се развива дублетността при съществителните на *-ование* и *-увание*. (За разпада на дублетността вж. у Станчева/Stancheva 2018). Единият път е и двата варианта да останат в системата на книжовния език, закрепвайки се към различни значения. Такъв е случаят с *образование* и *образуване*. Другият път е едната от формите да премине в периферията на системата и закономерно да отпадне от нормата на книжовния език. Такъв е случаят със *самопожертвование* и *самопожертвувание*. Те са били дублети без препоръка в ПРСБКЕ, но в НПР (2002) и ОПР (2012) дублетът с *-увание* е изоставен и като единствено правилен е кодифициран този на *-ование*. Нормативността в случая е от значение, но не е решаващият критерий, тъй като и двете употреби имат подкрепа както в узуса, така и в кодификацията. Решаващи за утвърждаването на единствен вариант *самопожертвование* са адекватността към функцията и системността. Системната форма при тази група съществителни е тази на *-ование*, тя е доминираща при липса на ударение върху гласна *-о-*. Що се отнася до адекватността към функцията, вариантът на *-ова-* е по-старинен, диахронно мотивиран, което корелира със семантичните и стиловите особености на този тип съществителни, подкрепено и от комбинацията със също така по-старинния девербален суфикс *-ние*. След премахването на дублетността при глаголите на *-ува-/ва-* в полза на тези на *-ва-* съществителните на *-увание* от дублетните двойки започват да се осмислят като остарели или несистемни и съответно честотата на употребата им намалява. Така се стига до утвърждаване на формата на *-ование*. Тя се е оказала по-перспективна от гледна точка на развитието на книжовния език. А *самопожертвувание* остава неин вариант, но вече извън обхвата на нормата. Реално в употреба са и двете форми, което е напълно естествено предвид факта, че доскоро са били дублети.

В съвременни текстове многократно по-често същото значение се изразява с думата *саможертва*, която е стилистично неутрална. Например в Българския национален корпус (<http://dcl.bas.bg/bulnc/>) има 12 резултата за *самопожертвование*, 13 за *самопожертвувание* и 720 резултата за *саможертва*. Така разграничението *неутрално – маркирано* се закрепва за двойката *саможертва – самопожертвование/самопожертвувание*, а синонимията се превръща в допълнителен фактор за намаляване честотата и на *самопожертвование*, и на *самопожертвувание*. При това положение двата дублета нямат потенциала да развият някакви смислови или стилистични различия помежду си. Затова е преценено да се премахне дублетността, като се вземе предвид системният критерий, т.е. формата да се подведе под доминиращия за тази лексикална група модел на *-ование*.

А при *себепожертвование* се е стигнало до промяна на кодифицираната норма: докато в ПРСБКЕ (1983) е включена единствено формата на

-уване, то в следващите два правописни речника, без да се преминава през период на дублетност, *себепожертвование* става единствен вариант – отново по изложените по-горе съображения. Освен това, ако беше оставен вариантът на *-уване*, това би било единственото съществително на *-уване*, на което не съответства глагол. Тази аномалия е преодоляна чрез преконфигуриране (промяна) на кодификацията, още повече че става дума само за един представител на групата, при това с ниска честота. Затова е преценено тук да не се минава през период да дублетност.

Така постепенно чрез кодификацията се стига до унифициране на структурата на тази малка лексикална група в книжовния ни език, което се постига чрез промяна в нормативния статус на някои от единиците.

Премахването на дублетността при глаголите обаче не изисква непременно премахването ѝ при всички техни словообразователни деривати, защото дублетността не е системно явление, а механизъм, свързан с динамиката на нормата и с поддържането ѝ в състояние на гъвкава стабилност. Словообразователните деривати на *-ние* вървят по собствен път на развитие и не следват автоматично промените в глаголната основа. Така при съществителните *повесткуване* и *повесткование*; *пожертвование* и *пожертвувание*, *съществуване* и *съществуване*; *тълкование* и *тълкуване* дублетността е запазена в НПР и ОПРБЕ. Взето е предвид, че няма открояваща се тенденция към по-честа употреба на някой от вариантите, нито семантична диференциация. По този начин чрез кодификацията се дава нов толеранс от време, в което да се прояви евентуална тенденция за налагане на единия дублет или на функционална диференциация.

Запазена е дублетността и при *пожертвование* и *пожертвувание*, въведена в ПРСБКЕ във връзка с въвеждането на дублетност при глаголите на *-ува-* и *-ва-*. Тези два дублета също имат рядка употреба в съвременни текстове. В Българския национален корпус се срещат 20 употреби на *пожертвование* и 6 на *пожертвувание*, и то в специфични контексти. Няма достатъчно данни, за да се твърди, че нормативният критерий тук е решаващ при кодификацията на дублетността, но основанието тя да се запазва в три последователни правописни речника са наченките на процес на функционална диференциация.

В теорията на книжовните езици, разработена от Пражката лингвистична школа, се подчертава, че интелектуализацията е основна характеристика на книжовния език, резултат от кодификаторската намеса и подбора на книжовните езикови средства. Гарвин определя интелектуализацията като капацитета на езика да развива все по-акуратно и детайлно изразните си средства във всяка една сфера на обществения живот (Garvin 1993: 43). В този смисъл Школата подкрепя наличието на функционално обусловена вариантност в книжовната норма, което спомага за нейната стилистична диференциация и за специализацията на изразните средства, а в този смисъл и за интелектуализацията на книжовния език. (За дублетността

като източник на интелектуализация на книжовния език вж. Станчева/ Stancheva 2018: 51–52).

Именно дублетността при двойката *пожертвование* и *пожертвувание* се превръща в източник на интелектуализация на книжовния език. Така например днес със сравнително честа употреба е устойчивото словосъчетание *волни пожертвования*, където вариантът на *-ование* се закрепва за фразеологично свързаното значение „суми, дадени доброволно с благотворителна цел“. А вариантът *пожертвувание* участва в процес на терминологизация: установен е застрахователният термин *аварийно пожертвувание* със значение „застрахователно събитие при товари: изхвърляне на товара при авария“.

Изложеното по-горе обяснява защо в ОПРБЕ – сега действащия правописен речник, е запазена дублетността при *пожертвование* и *пожертвувание* (препоръчителен дублет), а е премахната при *самопожертвование* (единствен вариант) и не е въведена при *себепожертвование* (единствен вариант). Отново подчертаваме, че дублетността не е системно явление, а инструмент, който осигурява плавен преход от едно състояние на книжовната норма към друго. Кодификацията си служи с дублетността тъкмо в случаите, в които има някакъв вид отклонение от системата, откъдето произтича и нейният несистемен характер и периферност (вж. Станчева/Stancheva 2018). Несистемният характер на дублетите е мотивиран е от това, че промените при тях протичат по различно време и по различен начин.

Заклучение

Кодификацията на съществителните на *-ование* и *-увание* следва една последователна линия, като се прилагат установените в науката критерии за нормативност, адекватност на функцията и системност. Върху нормативния статус на разглежданите съществителни оказват влияние както процеси, протекли в диахронията на езика, така и съвременни езикови тенденции и свързаните с тях кодификаторски решения. Чрез динамиката на дублетността при тази група съществителни се поддържа относителното равновесие в системата на книжовния език, претърпяла нормативни промени в други пунктове. При съществителните *пожертвование* и *пожертвувание* е запазена дублетността във връзка с началото на процес на смислово разграничаване, а при *самопожертвование* и *себепожертвование* се стига до закрепване в системата на книжовния език на единствени варианти с по-старинна морфемна структура на *-ование*, което съответства на тяхната етимологична, семантична и стилистична характеристика.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ В този смисъл е и бележката на Л. Андрейчин, че съществителните на *-не* „могат да се образуват от всеки глагол и могат да го „заместят“ при определени синтактични условия“ (Андрейчин/Andreychin 1978 (1944): 138).

² Цитатът е от цариградския превод на Библията; в превода от 1940 г. думата *ликование* е заменена с *жалееене*.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1971: *Андрейчин, Л.* Българските глаголи на *-овам*. – *Български език*, № 2–3, с. 154–159.
- Андрейчин 1978 [1944]: *Андрейчин, Л.* Основна българска граматика. София, Наука и изкуство.
- Библия 1871: Библия, сиреч Священото писание на Ветхий и Новий завет. Цариград.
- Георгиева 1976: *Георгиева, Е.* Към въпроса за семантичната характеристика на отглаголните съществителни в българския книжовен език: – В: *Помагало по българска морфология. Глагол*. София, Наука и изкуство, с. 44 – 451.
- Градинарова 1999: *Градинарова, А.А.* Семантика отглагольных существительных в русском и болгарском языке (имена на *-ние* и *-не*). София, Евразия.
- ИНКЕ 1989: История на новобългарския книжовен език. София, Издателство на БАН.
- Костова 2013: *Костова, Н.* Новите имена за действия в българския език и тяхното лексикографско представяне. – В: *Проблеми на неологията в славянските езици*. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 77–108.
- Лайънз 1972: *Лайънз, Дж.* Введение в теоретическую лингвистику. Москва, Едиториал УРСС.
- Малджиева 2017: *Малджиева, В.* Принципи на съпоставително формално описание на словообразователните структури в полски и български език. – *Български език и литература*, кн. 1–2, с. 194–206.
- Мелчук 2013: *Мелчук, И. А.* Курс по обща морфология. Том 1. Част 1: Дума. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Младенов, Попвасилев 1939: *Младенов, Ст., Ст. Попвасилев.* Граматика на българския език. София, Казанлъшка долина.
- Младенов 1941: *Младенов, Ст.* Етимологически и правописен речник. София, Книгоиздателство „Христо Г. Данов“.
- НПР 2002: Нов правописен речник на българския език. София, Хейзъл.
- ОПР 2012: Официален правописен речник на българския език. София, Просвета.
- ПРСБКЕ 1983: Правописен речник на съвременния български книжовен език. София, Академично издателство „Марин Дринов“.
- РБЕ: Речник на българския език (електронна версия: <http://ibl.bas.bg/rbe/>) (прегледан на 20.12.2018 г.).
- РНД 2001: Речник на новите думи и значения в българския език. София, Наука и изкуство.
- РНД 2010: Речник на новите думи в българския език. София, Наука и изкуство.

- Станчева 2018: *Станчева, Р.* Дублетността – необходима и неизбежна. – *Български език*, № 3, с. 48–61.
- Теодоров-Балан 1940: *Теодоров-Балан, Ал.* Нова българска граматика. София, Книгоиздателство „Г. Ф. Чипев“.
- Чаралозова 1990: *Чаралозова, К.* Дублети ли са валцовам и валцувам. – В: *101 въпроса за дублетите в българския език*. София, ДИ „Д-р П. Берон“.
- Garvin 1993: Garvin, P. A conceptual framework for the study of language standardization. *Int'l. J. Soc. Lang.* 100/101 (1993), pp. 37–54.
- Daneš 1999: *Daneš, Fr.* Dialektické tendence vy vývoji spisovných jazyků. – In: *Jazyk a text: výbor z lingvistického díla Františka Daneše*. č. 2. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, p. 250–263.
- Dokulil 1997: *Dokulil, M.* Obsah, výraz, význam. Výbor z lingvistického díla Miloše Dokulila. Sv. 1–2.
- Jakobson 1929: *Jakobson, R.* Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée a celle des autres langues slaves. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague 2*. Reprinted in Jakobson's *Selected Writings I*. The Hague: Mouton 1971, 7–116.

REFERENCES

- Andreychin 1971: *Andreychin, L.* Balgarskite glagoli na -ovam. – *Balgarski ezik*, № 2–3, s. 154–159.
- Andreychin 1978 [1944]: *Andreychin, L.* Osnovna balgarska gramatika. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Bibliya 1871: *Bibliya*, sirech Svyashtenoto pisanie na Vethiy i Noviy zavet. Tsarigrad.
- Charalozova 1990: *Charalozova, K.* Dubleti li sa valtsavam i valtsuvam. – В: *101 vaprosa za dubletite v balgarskia ezik*. Sofia, DI „D-r P. Beron“.
- Daneš 1999: *Daneš, Fr.* Dialektické tendence vy vývoji spisovných jazyků. – In: *Jazyk a text: výbor z lingvistického díla Františka Daneše*. č. 2. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1999, 250–263.
- Dokulil 1997: *Dokulil, M.* Obsah, výraz, význam. Výbor z lingvistického díla Miloše Dokulila. Sv. 1–2.
- Georgieva 1976: *Georgieva, E.* Kam vaprosa za semantichnata karakteristika na otglagolnite sashtestvitelni v balgarskiya knizhoven ezik: – In: *Pomagalo po balgarska morfologiya. Glagol*. Sofia, Nauka i izkustvo, s. 44–451.
- Gradinarova 1999: *Gradinarova, A.A.* Semantika otglagol'nykh sushestvitel'nykh v russkom i bolgarskom iazyke (imena na -nie i -ne). Sofia, Evraziya.
- INKE 1989: *Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik*. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Jakobson 1929: *Jakobson, R.* Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée a celle des autres langues slaves. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague 2*. Reprinted in Jakobson's *Selected Writings I*. The Hague: Mouton 1971, 7–116.

- Kostova 2013: *Kostova, N.* Novite imena za deystviya v balgarskiya ezik i tyahnoto leksikografsko predstavvane. – In: Problemi na neologiyata v slavyanskite ezitsi. Sofia, Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, s. 77–108.
- Lyons 1972: *Lyons, J.* Vvedenie v teoreticheskuiu lingvistiku. Moskva, Editorial URSS.
- Maldzhieva 2017: *Maldzhieva, V.* Printsipi na sapostavitelno formalno opisanie na slovoobrazovatelните структури v polski i balgarski ezik. – *Balgarski ezik i literatura*, kn. 1–2, s. 194–206.
- Melchuk 2013: *Melchuk, I.A.* Kurs po obshta morfologiya. Tom 1. Chast 1: Duma. Sofia, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.
- Mladenov, Popvasilev 1939: *Mladenov, St., St. Popvasilev.* Gramatika na balgarskiya ezik. Sofia, Kazanlashka dolina.
- Mladenov 1941: *Mladenov, St.* Etimologicheski i pravopisen rechnik. Sofia, Knigoizdatelstvo Hristo G. Danov.
- NPR 2002: Nov pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, Heyzal.
- OPR 2012: Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, Prosveta.
- RND 2001: Rechnik na novite dumi i znacheniya v balgarskiya ezik. Sofia, Nauka i izkustvo.
- RND 2010: Rechnik na novite dumi v balgarskiya ezik. Sofia, Nauka i izkustvo.
- PRSBKE 1983: Pravopisen rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Sofia, Akademichno izdatelstvo Marin Drinov.
- RBE: Rechnik na balgarskiya ezik (elektronna versiya: <http://ibl.bas.bg/rbe/>) (pregledan na 20.12.2018 г.).
- Stancheva 2018: *Stancheva, R.* Dubletnostta – neobhodima i neizbezhna. – *Balgarski ezik*, №3, s. 48–61.
- Teodorov-Balan 1940: *Teodorov-Balan, Al.* Nova balgarska gramatika. Sofia, Knigoizdatelstvo „G. F. Chipev“.

✉ Д-р Жанета Златева, доц. д-р Татяна Александрова
Секция за съвременен български език
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“
Българска академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Zhaneta Zlateva, PhD; Assoc. Prof. Tatyana Aleksandrova, PhD
Department of Modern Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria